

Civil éthosz és civil identitás
- az identitás diszkurzív és narratív konstrukciójára a civil szférában

Amikor a civil szektor szereplőiről gondolkodunk és beszélünk, többnyire akaratlanul is feltételezünk valamilyen általános civil mentalitást. Úgy teszünk, mintha volnának általában vett „civiliek”, mintha ez a kategória valami állandó, meghatározható azonosságot jelentene. De hogy mit is fejez ki ez a terminus, hogy mitől lesz valaki „civil”, azon csak ritkán gondolkodunk el. Pedig alapvető fontosságú kérdés, hogy vajon vannak-e kifejezetten a civil szférára jellemző identitás-konstrukciók? Beszélhetünk-e általában vett civil identitásról? Egy előadás keretei között ilyen mélységű kérdésekre természetesen nem adható érvényes válasz. Kétféle közelítésben, két empirikus példaanyagon keresztül magam is csupán lehetséges szempontokat szeretnék felvetni.

I.

Első példám azokat a tanulságokat összegzi, melyek a civil társadalomról folyó közéleti-szakmai diskurzus vizsgálatából vonhatók le. A 90-es évek elejétől a civil társadalomról kibontakozó közbeszéd részeként merült fel a civil szféra identitásának problémája. Ekkor kezdtek ugyanis társadalomtudományos háttérű értelmiségiek (többségükben maguk is civil aktivisták) arról diskurálni, hogy hol tart Magyarországon a nonprofit szektor fejlődése, milyen diszfunkciók jellemzik, és hogy milyen volna a helyes civil szemléletet, illetve magatartási norma. A megszólalók – részben talán tudtukon kívül – valamiféle civil éthoszt próbáltak körvonalazni. Elsősorban azért foglalkoztak ezekkel kérdésekkel, mert úgy érezték, hogy a civil szférában valami nincs rendben, egészen pontosan a civil önértelmezéssel vannak bajok: a szervezeteket a civil szellemiséggel összeférhetetlen mentalitás, morális válság jellemzi.

Ez a nonprofit szektor átfogó fejlesztését szorgalmazó és szolgáló beszédmód több menetben érintette a civil identitás kérdéskörét. Az 1990-es évek elején részint fordítás, részint feldolgozás formájában olyan írások jelentek meg, melyek a nemzetközi nonprofit elméleteket, kultúrát, szókincset közvetítették a formálódó magyar nonprofit közeg felé¹. Ezek adaptációja azonban nem volt zökkenőmentes, hiszen az elméleteket, kifejezéseket egy teljesen eltérő közegbe kellett átfordítani. Ez a fordítás, értelmezés vált a civil szféra identitáskeresésének első kihívásává: egy az egész társadalom számára új nyelven, új fogalmakkal, új teoretikus közegben kifejezni azt, hogy kik is vagyunk és mit akarunk. Kuti Éva, Vajda Ágnes, Gyórfy Gábor akkori írásaikban felhívják a figyelmet a civil vagy nonprofit identitás tisztázatlanságára, az önkényes szerepértelmezések elképesztő sokszínűségére, az egység hiányára.

„A politikai változások új feltételeket teremtettek. A kihívás mind a korábban kormányzati befolyás alatt álló, mind az ellenzéki szervezetek számára ugyanaz: meg kell találniuk helyüket és szerepüket az új, demokratikus politikai rendszerben és a háromszektoros gazdaságban. Ez a legitimációért, a társadalmi elismertségért és anyagi forrásokért folytatott küzdelem.” (Kuti 1992: 17.)

„Magyarországon a formálódó nonprofit szektor még nem találta meg végleges helyét. Az öntevékeny szektor egy olyan történelmi folyamatban nyeri el sajátos szerepét, amelynek során egyfelől a forráshiánnyal küszködő állam igyekszik megszabadulni az államszocialista rendszerben magára vállalt jóléti feladatok legalább egy részének teljesítésétől, másfelől még nem alakultak ki azok a profitorientált szervezetek, amelyek hasonló szolgáltatásokat nyújthatnának.” (Vajda 1995: 33.)

¹ Kuti, Éva (1991), Kuti, Éva – Marschall, Miklós szerk. (1991a), Barbeta, Paolo (1991), Knapp, Martin – Saxon-Harrod, Susan (1991) O’Connel, Brian – Hodgkinson, Virginia A. (1991), Seibel, Wolfgang (1991)

„A magyar nonprofit szektor leginkább egy hirtelen megnyúlt kamaszra emlékeztet. Baj van az arányaival, a modorával, gyermeki ártatlanságát már elvesztette, de a felnőtt szerepbe még nem nőtt bele; nem nagyon tudja, ki is ő, és mit kezdjen magával. (...) Az objektív körülményeken természetesen csak igen lassan lehet változtatni. Ám az állami és a nonprofit oldalon egyaránt érdemes lenne erőfeszítéseket tenni a nonprofit szektor 'identitásának' és belső szervezetségének erősítése....” (Kuti 1997: 10.)

Az identitáskeresés talán leginkább szembeötlő jele a szektor elnevezése, a névválasztás körüli kezdeti tanácstalanság. Ismeretes, hogy a *nonprofit szektor* elnevezés Kuti Éva és munkatársai közvetítésével, a nonprofit elméletek importjával terjedt el a köztudatban az 1990-es évek elején (Kuti – Marschall 1991a, 1991b). Az elnevezés spontán kiválasztódás eredménye, az idegen nyelvű terminusok közül (harmadik szektor, NGO-k stb.) a nonprofit kifejezés honosodott meg leginkább a közbeszédben. A szó jelentése azonban korántsem volt evidens és egyértelmű, értelmezésre szorult, jelentését meg kellett alkotni. Ezt jelzi például, hogy a hazai kutatók igyekeztek a szektor identitását a „civil” fogalomhoz kötve definiálni, azaz az akkor nálunk még idegenszerű, szervetlen és ezért nehezen értelmezhető nonprofit jelleget a civil kurázsiból levezetni, és egy (legalább társadalomfilozófiai vonatkozásban ismerős) polgári szerepértelmezésen keresztül megragadni. Ennek oka nyilván abban keresendő, hogy a magyar társadalomfejlődés sajátosságai miatt a nonprofit szektor viszonylag rövid idő alatt, a rendszerváltással létrejött civil társadalmi mezőből „nőtt ki”.

„A 'nonprofit' kifejezés újkeletű Magyarországon. A rendszerváltást közvetlenül megelőző és azt követő években kezdett elterjedni, akkor is inkább kutatók körében. A mindennapi szóhasználatban gyakoribb a 'civil' jelző, és talán a mi megközelítésünkben is szerencsésebb ezt a szót használni. 'Civil'-ként azokat a szervezeteket jelölöm, amelyek az állampolgárok akaratából születtek és az ő szándékaik szerint működnek. Nem értendők tehát ide a közalapítványok, köztestületek, közhasznú társaságok.” (Vajda 1997: 23.)

„...az ilyen 'földhözragadt' próbálkozások jelzik igazán, hogy az állampolgárok széles körének vannak saját válaszkiérletei az égető társadalmi problémákra, s ezek gyakran öltenek nonprofit intézményi formákat. A magyar nonprofit szektor ebben az értelemben mindenképpen 'civil' „ (Kuti 1996: 910.)

Ebből a kutatói, elméleti közegekből az identitás vizsgálatának színtere az évtized közepére egyre inkább áttolódott a szektoron belülre. Oda, ahol ekkor egy fájdalmas, csalódásokkal, megbotránkozással és keserű felismerésekkel kísért folyamat zajlott, melynek során körvonalazódni kezdett az identitás saját, belsőleg megalkotott konstrukciója. Szubjektív hangú írások sorozatában maguk a nonprofit szféra sokat megélt képviselői szólaltak meg. Olyanok, akik napi munkájuk során megtapasztalták elveik, céljaik és a körülmények, lehetőségek közötti feszültségeket, a rájuk leselkedő erkölcsi veszélyeket, a szektorban jelenlevő tisztességtelen, csaló és hazug magatartásformákat. Céljuk a visszaesések bemutatása, leleplezése. Ezt azonban nem a szektor és a nonprofit szellemiség ellenségeiként teszik: érte haragszanak, nem ellene. Bírálataik fontosabb csomópontjai az állammal és a politikai érdekekkel való összefonódás, a gazdasági jellegű visszaélések és szabálytalanságok, a szektoron belüli karrierizmus és önérdékkeresés, morális és kulturális deficitek. Nemcsak a nonprofit szereplőket ostromozzák, hanem hangsúlyozzák a társadalmi és politikai környezet felelősségét is, a jogi szabályozás hibáit, a bürokrácia nyomását, és a társadalom általános erkölcsi állapotát, melyek tévutakra, jogszerűnek nem nevezhető cselekvési pályákra terelik a civil szervezeteket és azok munkatársait. A kritika mellett a szolidaritás vállalása révén megjelenik az önkritika is, mindkettő végső célja a szektor megtisztítása (elsősorban morális értelemben), valamint a nonprofit jelenségek reális társadalmi megítélésének elősegítése. Az aggodalom, a gyanú, a provokatív szándék munkál ezekben az írásokban, melyek az erkölcsösség, őszinteség, jogszerűség és realizmus normáját igyekeznek érvényre juttatni. Ennek a normának nyelvileg is meg kell jelennie, mondják többen, mert a civil világot leíró idegenszerű, ideologikus, illuzórikus nyelvhasználat közvetíti a nonprofit jelenségkör téves szemléletét a közbeszédben. A civil szférában tevékenykedők mentalitásának, motivációjának

elemzése a civil kurázsi, a polgári önkép és szerep értelmezéséhez vezet el a megszólalók egyikét-másikát. Olyan kérdésekre keresik a választ, hogy milyen attitűdök, törekvések, milyen felelősség- és szerepvállalás, (ön)tudatosság jellemzi az ideális „civilt”. Ennek az újonnan körvonalazódó polgári szerepnek fontos alkotóelemei az önvizsgálat, az önreflexió, a kritika. Az elérni kívánt állapotokat pedig az egyéni és közösségi morál megerősödésével, a szféra értelmes és hatékony külső szabályozásával jellemzik.

A diskurzusban megfogalmazódó egyik markáns vélemény szerint le kell számolni a nonprofit szektor körülvevő hamis mítoszokkal (a „nonprofit mítosszal”), az illúziókkal, szembe kell nézni a magyar társadalomban és gazdaságban betöltött valóságos helyzetével (Kuti 1996, Lantos 1999,)

„Nonprofit mítosznak nevezem azt az általánosan elfogadott véleményt, hogy a nonprofit szervezeteknek jelentős funkciójuk van a demokratikus társadalom kialakításában és az emberi, környezeti problémák csökkentésében. Ez a nézet ma sokak lelkesedését váltja ki, és hűen szolgálja az elvárt, amerikai stílusú optimizmust. Eközben a nonprofit szervezetek egyre távolabb kerülnek eredeti küldetésüktől, az általuk megcélzott problémák megoldásától. Mind a nonprofit szervezetek által érintett, mind az azoktól független emberek nem veszik észre, hogy a szektor már nemcsak problémákat old meg, hanem sok esetben haszontalan tevékenységet is végez, sőt, hozzájárul a problémák fönntmaradásához, újratermeléséhez, s eközben növekvő mértékben fogyasztja a pénzügyi, az emberi, a lelki, a társadalmi és a környezeti erőforrásokat.” (Lantos 1999: 22.)

A megszólalók úgy látják, hogy az NGO-kat nemzetközi összefüggésben is sok hamis vélekedés övezi, ez a hazai köztudatban egyfajta hamis kultuszként jelenik meg, ami nagyon káros (Krémer 1996b). Elsőként a kultuszt fenntartó nyelvi praxist kell felszámolni, az idehaza is átvett „globális civil kultúrát, globális civil nyelvet” (Hammer 1995) kell a hazai viszonyokhoz igazítani.

„Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy amikor az NGO kultuszáról beszélek, akkor arról szólok, hogy a rajongás, az elkötelezettség vállalása, a reményteliség gyakorta elvakulttá és süketé tesz. Márpedig ha nemcsak hiteket valló, érzelmekkel és elkötelezettséggel bíró, hanem gondolkodó lényekként is akarunk e kérdéshez viszonyulni, mégis kételkednem kell... „ (Krémer 1996b: 63.)

„A „nem állami”, „NGO”, „civil társadalom” terminológia és definíciós igyekezet az amerikai külpolitika harmadik világbeli imperialista törekvéseinek virágnyelve, amelyet amerikaiak használnak a legtöbbet és lehangosabban. De sohasem otthon: ott ugyanis ennek így semmi értelme sincsen. (Krémer 1996a: 38.)

„Mindez részben a csodaváró közhangulatból, a tabukkal és szemforgatással terhelt álszent közbeszédstílusból ered..” (Krémer 1996a: 45.)

A szervezetek mindennapi praxisában is rendet kell rakni, fogalmazódik meg az említett írásokban: le kell leplezni és fel kell számolni a visszaéléseket, törvénytelen gyakorlatokat, a kiskapukat, kisebb-nagyobb csalásokat, melyek morális és pszichés értelemben is rombolják a szférát („nonprofit lordok” (Krémer), alapítványi hullámlovások, adócsalás céljából létrehozott nonprofit szervezetek, korrupció (Sükösd), állami – nonprofit szektor határainak elmosódása (Kuti – Marshall))

„Össznépi játszma zajlik tehát a támogató és a támogatott között... (...) Valódi színjáték ez, amely kötött szerepekkel és pontos forgatókönyv szerint zajlik, s kötelezően elvárt rituális eljárások is társulnak hozzá. Végző soron leértékelődik az őszinteség szerepe, a csalás pedig legitimizálódik.” (Lantos 1999)

A rendszerváltás után azonban hamarosan a gyanú árnyéka vetődött az ekkor már tömegesen létrejövő alapítványokra, sőt néhány – elsősorban állami támogatással létrejött közalapítvány körüli – botrány jelezte, hogy a gyanú nem alaptalan.” (Sükösd 1996: 3.)

A nonprofit szektor súlyos *morális dilemmákkal* küszködik. A nyilvántartott alapítványok és egyesületek jelentékeny része nem egyéb, mint az adóelkerülés eszköze; egy másik, szintén számottevő hányada ugyan fontos társadalmi funkciókat tölt be, de tevékenységével etikai normákat (sőt, gyakorta jogi előírásokat is) sért.” (Kuti 1997: 14.)

„Ez a rendszer kitermeli a maga alapítványi hullámlovasait, akik egy időben több alapítványnál szerepelnek kurátorként, másoknál menedzserként, igazgatóként dolgoznak, s e minőségükben ismét másoknál pályázóként, kérelmezőként léphetnek fel.” (Sükösd 1996: 5.)

„Az elégtelen szabályozás és a nyilvánosság számára áttekinthetetlen kapcsolatrendszerek léte nemcsak melegágya a korrupciónak, hanem a korrupció határai is elmosódnak.” (Sükösd 1996: 6.)

Az említett szerzők sürgetik az önreflexiót, szerintük ez az első, szükséges lépés a szektor megtisztulása felé (Sükösd: az „alapítványi értelmiség paradoxona” = a visszaélések nyilvánosságra kerülését, illetve hosszabb távon azok visszaszorítását az értelmiség egyes köreinek a civil szektor zavaros ügyeiben való érintettsége is akadályozza (Sükösd 1996: 17.)

„Ez a helyzet nem új a társadalomtudósok számára. A Bourdieu által megfogalmazott 'szociológus-paradoxon' éppen erről szól: miközben a szociológus a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelését, az előnyök és hátrányok átörökítésének mechanizmusait, a társadalom nyertesekre és vesztesekre válását vizsgálja és kritizálja, **ő maga voltaképpen a társadalmi nyertesek csoportjába tartozik.**” (Sükösd 1996:17.)

„A kritikus szektorális önreflexió azonban éppen hogy hozzájárulhat a viszonyok tisztázásához, az öntevékeny társadalom önteremtő gyakorlatához.” (Sükösd 1996: 17.)

Ugyancsak számos bírálat éri a polgári szerep patetikus-illuzórikus, ködös és közhelyes értelmezését, melyet a hozzászólók szerint egy reális modellnek kell felváltania, ez adhatja a hiányzó nonprofit identitás magvát. Egy reflektált civil szerepfelfogás, egy új polgári tudatosság szükséges, és a technikai jellegű tudáson túl a nonprofit szférában küldetéstudatra is szükség van.

„Ha egy polgár a közéletben kíván tevékenykedni, a PR, a management és egyéb – úgymond a polgári részvétel technológiáján kívüli – ismeretekeken kívül **rendelkeznie kell egy történettel, egy narratívával, egy indoklással arra nézve, hogy miért is teszi azt, amit éppen tesz.** E narratíva többek között magában foglal nézeteket arra nézve, hogy **mi is lenne egy polgár szerepe** egy olyan világban, amelyben szívesen élnénk, hogy mit vár el az ember magától, illetve a kormányzattól stb. „ (Hammer 1995: 7.)

Az idézett tanulmányok, cikkek a hiteles civil önértelmezés és ezen alapuló magatartás lehetőségeit latolgatva lényegében a civil identitás diszkurzív megalkotásával próbálkoztak. Egy külső, normatív szempontból arra kerestek választ, hogy milyenek kellene lennie annak a bizonyos „civil identitásnak”.

II.

Az elmúlt években különféle nonprofit és civil szervezetek körében folytatott kutatásaim során számos civil aktivistával, nonprofit vezetővel készítettem életút- és egyéb narratív interjúkat. Ezekből kiemelkednek a szférában tevékenykedőkre jellemző identitásmozzanatok, melyek bemutatásával – a teljességre és reprezentativitásra való törekvés nélkül – a narratíván megkonstruált civil identitások néhány jellegzetességére szeretném felhívni a figyelmet. A rekonstruált élettörténetek jellemző fordulatait, a beszélők szájából elhangzó markáns öndefiníciókat, saját helyzetük, pozíciójuk jellegzetes meghatározásait mutatom be előadásom második felében. Az idézett példák egy aprófalvas, több tekintetben hátrányos helyzetű, de a civil társadalom szervezettsége és aktivitása szempontjából országosan kiemelkedő vidék nonprofit szervezeteinek tagjaival és vezetőivel készült interjúkból valók. A minta tehát nem reprezentatív, de céloim nem is az általánosítás. Inkább talán az, hogy rámutassak, ebben a kiragadott összefüggésrendszerben milyen elemekből konstruálódik a nonprofit szereplők identitása.

Interjúalanyaim körében a legáltalánosabb vonás minden bizonnyal a politikához való sajátos viszony, egy jellegzetesen antipolitikus beállítottság. Narratíváikban – legyen szó akár az élettörténet rekonstrukciójáról, akár a nonprofit tevékenység bemutatásáról – a politika gonosz és ártalmas, a nonprofit cselekvés pedig lényegében a politikai cselekvés jó alternatívája, ellentétpárja. [21] [22] [23] [24]

„Például a Vidék Parlamentjéből kiléptünk. Egyszerűen egy olyan irányba, olyan politikai irányba kezdett el menni, hogy (...) ezek az ernyőszervezetek inkább azért vannak, hogy egy szűk csoport a sok kicsin próbálja magát fenntartani. Namost ameddig ez így van, addig mi ehhez nem asszisztálunk (...) Meg az erkölcsi értékrendünk más. És azt szoktam mondani, hogy a fenntarthatóságról beszélni csak hitelesen lehet. Namost ha én másokon élőködök, akkor én nem lehetek hiteles.. most akkor minden ilyenből kivonultunk.” KA

„Na a pártpolitikusoknak voltak felénk kezdeményezéseik, de mi erre nagyon vigyázunk, hogy nagyon-nagyon-nagyon csekély mértékű bármiféle kapcsolatunk is a politikával. Kizárólag szakma-politikai kérdésben, meg az, ha van egy probléma, amibe a pártpolitikusokat be kell vonni, akkor bevonjuk, de voltak olyan próbálkozásaik, hogy az Ö. projektjeit feltüntessék az ő sikereiként, vagy pártpolitikai színekbe Ezt csírájába folytatjuk el, nem, ezt nem szabad.” KA

„Politikáról beszélgetünk. Én sajátos nézőpontból szemlélem az eseményeket, tehát közvetlenül azt mondhatom, hogy hasznom sose volt, meg féltő, hogy nem is lesz. Inkább szakmai és valós dolgok oldaláról próbálok szemlélni.” ML

„Itt mindenki a partnerséget szajkózza az élet minden területén, meg ugye az unió így, mer a szubszidiaritás meg a partnerség, és akkor ezek az emberek, akik a politika bizonyos régióiban vannak, nem tudják megfogalmazni, amikor rákérdeznek, hogy akkor a szociáldemokrata értékek közül jelenítsen meg néhányat. A partnerség az nem papíron létezik, hanem az egy szemléletmód (...). És ezt nem igazán látom a közéletben még jól értelmezni..” ML

Egyrészt a politikába vetett hitemet azt teljesen el bírták nyomni, (...) és hogy a mi politikusaink valamiért nem alkalmasak egy csomó dologra. És én nagyon sokáig hittem benne, hogy észérvekkel lehet rájuk ..., és kiderült, hogy nem. Ez egy elég jelentős csalódás.” „Hiába lesznek meg az anyagi feltételek, hiába lesznek meg a szakmai feltételek, nincs meg az emberi tényező hozzá, nincs meg a kellő politikai döntés és akarat, akkor egy csomó dolog zsákba marad, hiába.” BI

Maguknak a szervezeteknek a működését a tagok és vezetők a belső demokrácia hangsúlyozásával jellemzik. Magukat autonómnak, függetlennek, alkalmanként harcosan progresszív akcióhősnek ábrázolják.

„ nekem önálló és meggyőződéssel dolgozó munkatársakra van szükségem, akikkel baráti viszonyban tudok lenni.” KA

„Nem akartam most úgymond a hierarchiát kijárni az állami gazdaságban.” ML – inkább munkahelyet vált, ahol viszonylag független

„A TSZ-ben megkörnyékeztek, hogy lépjek be a pártba. És én úgy gondoltam, hogy hát azért nem érdemes belépnem, hogy utána egy fél éven belül esetleg kirúgjanak. Mert nem tudok elismerni kötelezőnek néhány olyan álláspontot..” ML

A nonprofit identitás megfogalmazásának ugyancsak jellemző eleme a másoktól való megkülönböztetés, mely egy erőteljesen gyakorlatorientált önképpel párosul: mi abban vagyunk mások (= jobbak és többek), hogy tesszük, amit kell.

„És már nagyon harcoss természetvédő voltam már általános iskolás koromban is, ez így csak eldurvult és fokozódott a gimnáziumban. (...) üldögéltem a kivágandó fák tetején három napig, és nem voltam hajlandó lejönni, és erre másokat is rávettem, hogy ne legyenek kivágva. Meg ilyen állattani és növényntani felméréseken keresztül, már amit egy középiskolás gyerek tud, meg biológiai verseny megszerveztem a természetvédelmi kört, ilyeneket. Egyre inkább elharapózott a természetvédelem..” KA

„Valahogy úgy alakult az évek során, hogy akkor én majd kutatóként ott maradok az egyetemen, és akkor így végiggondoltam, hogy milyen jó lesz, ötvenéves koromra lesz 17 méter tanulmányom, és akkor a takarítónő néha bejön, és lefújja róla a port. És akkor ezt akarom? Hát nem ezt akarom. És akkor úgy közben pusztul a világ, egyre nőnek a környezeti és egyéb problémák, és akkor úgy döntöttem, hogy én ebből inkább kiszállok.” KA

III.

A kétféle szöveganyag elemzéséből, összevetéséből adódik néhány konklúzió. Mindenekelőtt az látszik egészen világosan, hogy a civil vagy nonprofit identitás sajátos policy. Nem egyszerűen bizonyos egyének magánhasználatú önértelmezéséről van ugyanis szó, hanem olyan, a közös szférába eső identitás-területekről, melyek konstrukciója stratégiai jelentőségű. Ez a stratégia markáns értékválasztásokon alapul, világos viszonyt alakít ki a közös tér többi szereplőjéhez, az adott szcénán belül képviselőt és érdekérvényesítést szolgál. Ugyanakkor, amint azt a szövegek bizonyítják, morális-erkölcsi tartalommal is bír, hiszen szoros összefüggést mutat a polgári szerepértelmezéssel, mely a közmorál állapota szempontjából kulcsfontosságú. A magyar nonprofit szektor identitása a rendszerváltással létrejött civil szféra, civil társadalom identitásában gyökerezik, ezért kapcsolata a polgári ön- és szerepértelmezéssel genealógiáját tekintve is egészen nyilvánvaló. A civil identitásnak tehát köze van a politikához: opponálja, helyettesíteni igyekszik azt, alternatívát kínál a politikailag szerveződő közéleti identitáskonstrukcióhoz képest. Ezen a ponton érdemes feleleveníteni a klasszikus (közgazdasági) nonprofit elméleteket, melyek a nonprofit szektor létrejöttét a közszolgáltatásokkal, állami szolgáltatásokkal elégedetlen polgárok kezdeményezésére vezetik vissza. Az oppozíció, az alternativitás a civil identitásokban nemegyszer mint a másság, mégpedig egy pozitívan értékelt progresszív és tevékeny másság formájában jelenik meg. Mindezek a mozzanatok a nyilvános nyelvhasználat praxisában, elbeszélve konstruálódnak, az így szerveződő civil identitások ugyanezen a módon ismerhetők meg: egyfelől kívülről, a normatív módon működő nyilvános diskurzusokban, (melyek tulajdonképpen identitáspolitikai diskurzusok), és belülről, az érintettek narratíváiban.

Hivatkozott irodalom

- Barbetta, Paolo (1991): A nonprofit szektor gazdasági szerepe, Esély 1. szám 11-22. o.
- Gyórfy, Gábor (1995): A nonprofit szervezetek ismérvei és tevékenységük, in: Török, Marianna (szerk.): Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára. Budapest, Nonprofit Információs és Oktató Központ – Soros Alapítvány, 19-26. o.
- Hammer, Ferenc (1995): Polgári szerep a közéletben, in: Török, Marianna (szerk.): Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára. Budapest, Nonprofit Információs és Oktató Központ – Soros Alapítvány, 7-18. o.
- Knapp, Martin – Saxon-Harrod, Susan (1991): Az öntevékeny szektor nagy-Britanniában, Esély 1. szám, 35-47. o.
- Krémer, Balázs (1996a): Ami az állam és a civil szféra között van, Mozgó Világ, 9. szám 31-50. o.
- Krémer, Balázs (1996b): Az NGO kultuszáról, Esély 2. szám 45-65. o.
- Kuti, Éva (1991): A nonprofit elméletek tanulságai és a nonprofit gyakorlat lehetőségei Magyarországon, Közgazdasági Szemle 1. szám 18-30. o.
- Kuti, Éva – Marschall, Miklós szerk. (1991a): A harmadik szektor, Nonprofit Kutatócsoport, Budapest
- Kuti, Éva – Marschall, Miklós (1991b): A nonprofit szektor fogalma. Egy definíciós vita és ami mögötte van. Esély 1. szám 61-69. o.
- Kuti, Éva (1992): A harmadik szektor helye és szerepe a magyar társadalom és gazdaság szerkezetének átalakulásában, in: uő. szerk.: A nonprofit szektor Magyarországon. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, 13-33. o.
- Kuti, Éva (1996): A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában, Közgazdasági Szemle, 10. szám 905-919. o.
- Kuti, Éva (1997): Van-e válaszuk a nonprofit szektor fejlődésével összefüggő kihívásokra? INFO – Társadalomtudomány, 42. szám 7-15. o.
- Lantos, Tamás (1999): Nonprofit mítosz, Kovász, III./1-2. 21-49. o.
- O'Connel, Brian – Hodgkinson, Virginia A. (1991): A nonprofit szektor felépítése és problémái az Egyesült Államokban, Esély 1. szám, 23-34. o.
- Sükösd, Miklós (1996): Információs szabadság, pénz és hatalom. Az állami és a nonprofit szektor, Mozgó Világ 9. szám 3-19. o.
- Seibel, Wolfgang (1991): A kormány és a nonprofit szektor közötti kapcsolat nemzetközi összehasonlításban: Franciaország és az NSZK, Esély 1. szám, 48-60. o.
- Vajda, Ágnes (1995): Alapítványok, egyesületek és önkormányzati intézmények, Európa Fórum 2. szám 32-51. o.
- Vajda, Ágnes (1997): A nonprofit szervezetek szerepe a társadalomépítésben, INFO-Társadalomtudomány, 42. szám 23-30. o.